

TÜRK TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE

ŞERÎAT, TARİKAT, HAKİKAT, MÂRİFET KAVRAMLARI ve

MARMARAVÎ'DE “DÖRT KAPI-KIRK MAKAM” ANLAYIŞININ İZLERİ

Dr. Ahmet ÖGKE*

Tasavvuf târihinin en yaygın tarikatlerinden *Halvetiyye* 'nin *Ahmediyye* ismiyle anılan kolunun müessisi olan **Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî** (910/1505), Türk tasavvuf düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden biridir. Dînî-sosyal târihimize geçen önemli hizmetlerinin yanında telifât ile de uğraşarak Türk kültür târihinde tasavvuf düşüncesine âit pek çok eser kazandırmıştır. Bununla birlikte günümüzde hak ettiği ölçüde tanındığını söylemek oldukça güçtür. Biz bu makâlemizde, ilk önce tasavvuf düşüncesindeki *şerîat*, *tarikat*, *hakikat* ve *mârifet* kavramlarını ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra “*dört kapı-kırk makam*” anlayışının **Marmaravî** üzerindeki izlerini araştırmaya çalışacağız. Burada, hakkında çeşitli ilmî çalışmalar yapılmış olan **Yiğitbaşı Velî** ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeyi bu çalışmanın asıl konusu ve hedefi bakımından gereksiz gördüğümüzden, doğrudan konuya geçmenin daha uygun olacağı kanâatini taşımaktayız.

İslâm'ın zâhirî hükümlerini, fıkıh kâidelerini, hukuk kurallarını, insanın bedeni ve dünyâsıyla ilgili dînî konuları ifâde etmek için kullanılan bir terim olan *şerîat*, dînen yükümlü sayılan kimselerin dünyâ ve âhiret hayatlarını düzene koymak için peygamberler aracılığıyla Allah tarafından konulan kurallar bütünü olup, ister zâhirî, ister bâtinî bütün dînî hükümleri kapsar. Sûfîler, beden ve dünyâ ile ilgili zâhirî ve şer'î hükümlere *şerîat* veya *fıkıh*, kalb/ruh ve âhireti ilgilendiren bâtinî/sırrî/derûnî/rûhî hükümlere *hakikat* ve *tarikat/tasavvuf* adını verirler. İlkine amelî fıkıh, ikincisine vicdânî fıkıh/fıkıh-ı bâtin/ahlâk dendiği de olur. Bâzen bunlar en azından görünüş itibâriyle birbirine aykırı/çelişkili duruma düşebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. **Mûsâ** ile **Hızır**'ın bilgileri arasındaki farkta bu en açık biçimde görülmektedir. Hz. **Mûsâ**'nın bildiği hükümler *şerîat*, **Hızır**'ın bildikleri ise *hakikat/mârifet/ilm-i ledün/ tasavvuf* olarak değerlendirilebilir. Şerîatin hükümleri geneldir, herkesi bağlar; hakîkatin hükümleri ise özeldir, sâdece bilginleri ve seçkinleri bağlar. Şerîate tâbi olmak zorunludur; hakîkate uymak ise tercihe bağlıdır.

Şerîat salt kulluğun gereklerini yerine getirmektir; *hakikat* ise ulûhiyeti temâşâ eylemektir. Şerîatin destekleyip tasdik etmediği her hakikat makbul değildir; hakîkatten yoksun her şerîat de ruhsuz ve verimsiz kalır. Şerîat hakîkatin dış yüzü/kısrı/kabuğu, hakikat de şerîatin iç yüzü/lübbü/özüdür. Bunlar tıpkı bir paranın iki yüzü gibidir; farklı şeylerdir, ama ikisi de bir bütünün parçası olup biri olmadan diğeri olmaz. Şerîat asıl ve esastır; hakikat ise onun parçasıdır. Şerîat meşrû' olan bütün ilimleri özünde toplar; hakikat ise incelik ve gizlilik

taşıyan ilimleri bünyesinde barındırır. Bütün maddî ve mânevî makam ve mertebeler ise bu iki ilmin özünde saklıdır.

Esâsen sûfiler, *şerîat* ile *hakîkat* arasında herhangi bir fark gözetmezler. Onlara göre, şerîat hakîkatten, hakîkat de şerîatten ibâret olduğundan, şerîat ile hakîkat birbirinden farklı şeyler değildir. Bu ikisinin arasını ayırt etmek, mânâ bakımından fark görmek olmayıp, sâdece ikisi arasındaki haddi/sınırı tesbit etmekten ibârettir. *Şerîat* hakîkatin dalı olup, *hakîkat* de *mârifet*ten başka bir şey değildir. Şerîat ile hakîkatin birbirinden ayırlamayacağına aklî îzâhı şöyle yapılabilir: Bilindiği gibi îman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten ibârettir. İkrarsız tasdik îman olmadığı gibi, tasdiksiz ikrar da îman sayılmaz. Burada tasdik ile ikrar arasında belirgin bir fark göze çarpmaktadır. Şu halde *şerîat* ile *hakîkat* arasında beliren fark da bu türdendir ve biri olmadan öbürü sahih olmaz. Şunu da unutmamak gerekir ki *şerîat*, kazanılan şeylerdendir ve kuldandır; *hakîkat* ise Allah tarafından lutuf ve hibe edilen şeylerdendir.

Şerîat, tarîkat, hakîkat, mârifet dörtlemesi, birbirini tamamlamayan ve bir yükselişi ifade eden kavramlar bütünüdür. Kulluğun şartlarını bilmeyen bir kimse, Rabbânî vasıfları hiç bilemez. Şerîat ilmi ve kulluğun özellikleri konusunda câhil olan, Hak Teâlâ'nın vasıfları husûsunda daha da bilgisiz olur. Mahlûk olduğu halde nefsini tanımının yolunu bulamayan bir kimse, Hâlık olan Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya hiç yol bulamaz. Beşerî hasletlerdeki âfetleri görüp fark edemeyen kimse, rubûbiyet sıfatlarındaki latîfe ve incelikleri zâten bilemez. Zîrâ zâhirin bâtınla doğrudan bir ilgisi vardır; bir kimsenin bâtınsız olarak zâhirle alâkalanması imkân dışıdır. Aynı şekilde zâhirsiz olarak bâtınla ilgilenmek de mümkün değildir. *Mârifet* ise ihlâsî öğrenmek, nefsin insanı sürükleyebileceği âfetleri, onun vereceği vesveseleri, kişinin düşmanlarının hîle ve tuzaklarını tanıyıp bilmek ve bunların karşısında amellerin düzeltilmesini öğrenmek bilgisi olarak değerlendirilmiştir.

Türk tasavvuf edebiyâtında, dervişlik mertebelerinin kırk makamda tamamlandığına inanıldığından bu mertebelerle ilgili muhtelif eserler telif edilmiştir. Bu inanış, Hz. **Ali**'nin bu yöndeki bir sözüne dayanmaktadır. **Ahmed Yesevî**'nin *Fakr-nâme* adlı risâlesinde kaydettiğine göre; “Hz. **Ali** (r.a.) rivâyet kılurlar kim, dervişlik makâmı kırk turur. Eğer bilip amel kılrsa, dervişliği pâk turur ve eğer bilmeseyse ve örgenmese, dervişlik makâmı anga harâm turur ve câhil turur. Ol kırk makâmın onı makâm-ı *şerîatte* turur ve onı makâm-ı *tarîkatde* ve onı makâm-ı *ma'rifetde* turur ve onı makâm-ı *hakîkatde* turur.” İşte böylece ilk Türk sûfilerinden **Ahmed Yesevî** (562/1166) tarîkat erkânını ve irşad metodunu “*kırk makam*” esâsına göre düzenlemiş ve bu kırk makam için *şerîat, tarîkat, hakîkat* ve *mârifet*ten oluşan “*dört kapı*” tespit etmiştir.

Yesevî yolunun önemli tâkipçilerinden **Hacı Bektaş-ı Velî** (738/1337) de bu *dört kapı, kırk makam* esâsının âdetâ şerhi niteliğindeki *Makâlât*'ında ufak tefek farklılıklarla aynı anlayışı devam ettirmiştir. Ona göre “*şerîat* bir ağaçtır; *tarîkat* onun dalları, *mârifet* yaprakları,

hakikat de meyveleridir. Ağaç mevcut olmazsa, dalları ve meyveleri de var olmaz. Bu sûretle anlaşılır ki şeriat asıl, diğerleri teferruattır. Varlığı, ancak aslın varlığı sâyesinde olur; asıl olmayınca teferruat da olmaz. Bu, kulun belirtilen merhalelerin hiçbirinde şeriaten hâriç olmayacağına işârettir. Şeriatin sınırından dışarı çıktığı halde kendini hâlâ doğru yolda sanırsa ziyâna uğrayıp helâk olan mülhidlerden olur. Hem sapık ve hem de saptırıcı bir kişi olur; kazananlardan, Allâh'a ulaşanlardan olmaz da, şeytanın tebasından olur ki bu apaçık bir hüsrandır. Bu **dört mertebe, kırk makam** ihtivâ eder. Kul Allâhü Teâlâ'ya ancak bu makamları geçerse ulaşabilir. Bunların onu **şeriatte**, onu **tarikatte**, onu **mârifette** ve onu da **hakikattedir.**"

Yine bir Yesevî tâkipçisi olan **Yûnus Emre** (720/1320) de *Dîvân* 'ında aynı metodu izlemiş, hattâ "**dört kapı-kırk makam**" tâbirini bizzat kullanmıştır:

Kırk bin kırk dört tabakat meşâyih evliyâlar

Dört kapıdur kırk makam dem evliyâ demidür (85/3)

Yûnus, bâzı beyitlerde geçilmesi gereken menzillerin isimlerini şöyle zikreder:

Şeriat tarikat yoldur varana

Hakikat ma'rifet andan içeru (290/8)

Evvel kapu şeriat, geçse andan tarikat

Gönül evi ma'rifet, ışk hakikat içinde (295/5)

Bu dört menzildür utan, ledün makâmın tutan

Oldur menzile yiten, tamâm murâd içinde (295/25)

Şeriat, tarikat, hakikat ve **mârifet** makamları, **Yûnus**'un **şathiyye** türü bir şiirinde sembolik olarak şöyle dile getirilmektedir:

Çık dum erik dalına anda yidüm üzümü

Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu (407/1)

Bu beyitteki koz (ceviz) dört tabakalı olmakla, **dört makâmı** ifâde etmektedir. Diğer üzüm ve erik, **hakikat** ve **şeriat** karşılığı olarak zikredilmiş birer mecaz olmaktadır. Üzümün her şeyi yendiği ve pek çok mâmulü olduğu halde, eriğin sâdece dışı yenir. **Hakikat** de **şeriat** makâmına göre böyledir. İç yüzü anlaşılmayan **şeriatin** yaşanması zordur.

Yûnus Emre'ye göre *şerîat*, *hakîkate* açılan ilk kapıdır. *Hakîkatin* sınırsız denizinde seyretmek için *şerîat* gemisine binmek gerekmektedir. Yâni şerîat, hakîkatin bir tür vâsıtasıdır. (29/5) *Hakîkat* ordusunda bir koruyucu konumundaki (303/5) *şerîat* mumlu bala; *tarîkat* ise tortusuz yağa benzer. Dosta (vahdete) ermek için bu balı yağa katmak gerekir. (57/5) Hakîkat yolunun ikinci kapısı olan *tarîkat*, *şerîatten* içeri (38/3) bir makamdır. Hakîkate ermek için bir Hak yola/tarîkate intisap edip mürşidden el alınmalıdır. (63/6) *Tarîkate* “yolu doğru izleyen, mürşidini gözleyen ve sırrını gizleyen” kişi *hakîkate* ulaşır. (257/9) *Mârifet* ise Allâh'ı tanımaktır. Kalbin hayat bulması ve diri olması, sırrın Hak'ın hâricinde kalan şeyden yüz çevirmesidir. (427) Allâhü Teâlâ'yı hakîkiyle tanıyabilmek için ilâhî isim, fiil ve sıfatlarıyla onu bilmek gerekir. Bu da ancak nefis terbiyesiyle mümkündür. (428) *Mârifet*, erenler sofrasında (sohbette) elde edilir. (46/5) *Şerîat* hakîkatin zâhiri, *hakîkat* ise şerîatin bâtını olup, şerîatsiz hakîkat makâmı bulunmaz. Hakîkate ulaşabilmek için hakîkat denizine dalmak gerekir. (38/2) Hakîkate ikilik yoktur; bu makamda kişi, kahrı ve lutfu bir görür:

Her kim hakîkat süre, kahrı lutfu bir göre

İş açta togru dura, bu hakîkat içinde (295/22)

Yiğitbaşı Velî de “İslâm binâsı beş temel üzerine kurulmuştur...” hadîsini İslâm dîninin *şerîat* kısmı olarak değerlendirir; ancak ona göre sâdece bu *beş esas* ile şerîat tamamlanmış sayılmaz. Zîra *şerîat* kitap, sünnet, icmâ-i ümmet ve kıyastır. Meşâyihin usûl ve ıstılâhları da; bâzısı *kitap*, bir kısmı *sünnet*, bir bölümü *peygamberlerin fiil ve sözleri*, bâzısı *icmâ-i ümmet* ve bir kısmı da *kıyas* türünden olmakla *şerîate* dâhildirler. Kitaptan maksat Kur'an'dır. Bir kimse Kur'an'ın mânâsının ne kadarını bilip amel ederse onun şerîati o derece bütün olur. Resûlullâh'ın (s.a.v.) sünneti ve ümmetin icmâsı için de durum aynıdır.

Nitekim tasavvufî usûlde sülûk etmek de sünnettir. Zîra Resûlullâh (s.a.v.) kendisi nefis-i mutmainneden râziye, marziyye ve sâfiyeye sülûk edip ashâbı da nefis-i emmâreden levvâme, mülheme, mutmainne, râziye, marziyye ve sâfiyeye sülûk ettirerek seyr u sülûk sünnet hâline gelmiş ve şerîate dâhil olmuştur. Tasavvufî usûlde telkîn almak da aynı şekilde değerlendirilmelidir. Zîra **Cebrâil** (a.s.) Resûlullâh'a (s.a.v.) Allâhü Teâlâ'nın emriyle Medîne'de telkînatta bulunmuş ve farz olmuş; o da ashâba telkîn eylemiş ve sünnet olmuş; onlar da ümmete telkîn etmişler ve icmâ-i ümmet hâsil olmuştur. Öyleyse telkîn almış bir silsileye mensup bir mürşid-i kâmil bulup ondan telkîn alan kimsenin şerîati tam olur. Nefsi tezkiye ve tasfiye etmek de şerîattendir. Allâhü Teâlâ: “(Nefsini) temizleyip arındıran (tezkiye eden) kurtulmuştur” (A'lâ, 87/14) buyurur. Resûlullâh (s.a.v.) de kalp huzûru ve kalp tasfiyesi (temizlik) olmaksızın namazın makbul olmayacağını bildirmiştir.

İdeal mânâda **şerîat** hükümlerinin tamâmını hakkıyla uygulayabilmek kulun gücünü aşar. Ancak kul, kalbini Allâh'ın tecellî edeceği bir ev, ayna ya da hazîne hâline getirmeye çalışmalıdır. Nitekim Resûlullâh (s.a.v.): “*Mü'minin kalbi Allâh'ın evidir; mü'minin kalbi Allâh'ın arşıdır; mü'minin kalbi Allâh'ın aynasıdır; mü'minin kalbi Allâh'ın hazîneleridir*” buyurmuştur. Potansiyel olarak her mü'minin kalbi Allâh'ın evi olabilir; ancak bu tam mânâsıyla gerçekleşmez. Zîra her insanın kalbi nefsânî tabîatlarla diri halde durur; ruh ise ölü gibidir. Ancak îman nûruyla o da dirilir ve kalp beytullâh hâline gelir. Bu tür kimselere **mü'min-i nâkis** veya **müslim-i nâkis** denir. Bâzı mü'minlerin kalbinin bir bölümü hem îman ve hem de amel nûruyla diri hâle gelse, bu durumda kalbin îman nûru ve beytullâh oluşu öncekinden daha kuvvetli bir biçimde gerçekleşir. Bu tür kimselere de **mü'min-i hâs** veya **müslim-i hâs** denir. Bâzı mü'minlerin kalbi ise hem îman nûruyla, hem amel nûruyla ve hem de telkîn nûruyla diri hâle gelse, bu durumda da o kimsenin kalbine en güçlü biçimde tam mânâsıyla îman nûru yerleşerek beytullâh hâline gelir. Bu kimse zikre devam etmek sûretiyle kalbini tasfiye etmiş olur. Bu tür kimselere **mü'min-i hâssu'l-hâs**, **müslim-i hâssu'l-hâs**, **ebrâr**, **mukarreb** ve nihâyet **ehlullâh** denir. Dünyâ, bunlar gibi insanların duâlarıyla ayakta durmaktadır. Eğer bu tür kimselerin nesli tükense dünyâ fesâda uğrar. Zîra bu kimselerin duâları kendileri için makbul olduğu gibi başkaları için de öyledir.

Şerîati Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, **tarîkati** fiilleri ve **hakîkati** de halleri olarak değerlendiren **Marmaravî** şu tavsiyelerde bulunmaktadır: “Ey derviş! Bilgil ki yol varmağa ve maksûda ermeğe üç nesne gerektir: Evvel şerîat, ikinci tarîkat, üçüncü hakîkat. İmdi, bilgil ki şerîat Peygamber ahkâmıdır. Din içinde tarîkat, ef'âlidir. Hak yolunda hakîkat, usûlüdür... Pes dervişe dahi vâcibdir ki lâ-büd kadarı denlü şerîatten gönlünde tuta ve tarîkatten lâ-büd kadarı işleye, pîşe edine. Tâ kim hakîkatten kim Tanrı Teâlâ'nın hazînesidir, açıla; sa'yi kadar nûrlardan ve sırlardan ve nesne ala ve Tanrı'sıyla bilişe.”

Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, tasavvuf târihinde değişik örnekleri görüldüğü gibi, **şerîati** bir ağaca, **tarîkati** onun dal ve budaklarına, **mârifeti** yapraklarına ve **hakîkati** de meyvelerine benzetir. Hakîkatten sonra da mârifet lezzetleri hâsıl olur. Bâtın ve tarîkat için sâdır olan tüm fiil ve sözler zâhirden ve şerîatten sayılır. Çünkü tarîkat, şerîatin meyvesidir; şerîatten maksat da âhiret ve Allah'a kavuşmadır. Nitekim atvâr-ı seb'a mertebelerinden birincisi sâliki bâtında **şerîatin** meyvesine, ikincisi **tarîkate**, üçüncüsü **mârifete**, dördüncüsü enbiyânın sülûkü olan **hakîkate**, beşincisi **enbiyâ mârifetine**, altıncısı hakîkat âlemi olan **vatan-ı aslîye**, yedincisi de **Allah**'a ulaştırır ve böylece ona kavuşma (likâullâh) gerçekleşir.

Marmaravî, **tarîkatte** sülûkün ve hal ehli olabilmenin **şerîatsiz** aslâ gerçekleşemeyeceğini belirtmektedir. Zâhirde **şerîati** rehber edinmedikçe bâtında **tarîkat** ahvâli hâsıl olmaz. Ancak **tarîkat** terbiyesinden geçenlere **hakîkat** ve **mârifet** kapıları açılır. Bu terbiyeyi verecek olan müşhidin hem kendisi ve hem de müridleri zâhir bakımından şerîate uygun bir kişiliğe sâhip

olmalıdırlar. Zîra şerîat bakımından eksiklikleri bulunanlar, derslerinin bâtında yanlış yazılıp okunmasından dolayı bu yolda mesâfe katedemezler. Çünkü bâtına âit bu dersler, peygamberlerin irşad dersleridir ve meşâyih de bunu onlardan verâset ve niyâbetle tahsil ederler. Dolayısıyla meşâyihin sözleri Kur'ân'ın mânâsına uygundur; onlar Kur'ân'ın mahlûkâta, birtakım sırlara, zâhire, bâtına, şerîate, tarîkate ve hakîkate âit mânâlarını bilirler.

Yiğitbaşı Velî'ye göre *tarîkat ehli* bir *mürîd*in on özelliği vardır:

Birincisi sağlam bir gönülle Allâh'ı *taleb* etmektir. Bütün riyâzet ve mücâhededen asıl maksat, Allâh'ı bulmaktır; istemeyince bulunmaz.

İkincisi sohbettir ki tarîkate vuslata ermiş bir mürşid-i kâmil ile sohbet kılınır.

Üçüncüsü yol arkadaşı mesâbesindeki şeyhi seven (*muhib*) bir mürid olmaktır. Bu sevgi, ihlâs ve tam irâdeyle gerçekleşir. İrâde mürîdi vuslata erdiren bir binek gibidir. Bu binek ne kadar sağlam olursa çabucak yol alınır ve maksûda erilir; zayıf olursa yarı yolda kalınır ve belki helâk bile olunabilir.

Dördüncüsü şeyhe *itâatkâr* olmaktır. Mesâfe katedebilmek için mürşidin izni ve onayı olmaksızın hiçbir işe kalkışmamak lâzımdır.

Beşincisi terk-i dünyâdır. Şeyhin işâretine uygun olarak dünyâlıkların ihtiyaç fazlasını bırakmaktır. Zîra ihtiyaç fazlası dünyâlıklar vuslata engeldir.

Altıncısı Cenâb-ı Hak'tan *korkmaktır*. Mürid muttakî olmalıdır. Yâni sözü doğru, özü doğru, işi doğru, helâl lokma yiyen bir kimse olmalıdır. Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tam anlamıyla uymalıdır.

Yedincisi hayır söz dahi olsa, *az konuşmaktır*. Zîra çok konuşmak mârifet nûrunu söndürerek mürîdi yolundan alıkoyar.

Sekizincisi az yemektir. Az yiyen mürid, hafif ve atik olur; çabuk yol alır. Çok yemek yakîn nûrunu söndürür; insanı yarı yolda karanlıkta bırakır.

Dokuzuncusu az uyumaktır. Mürîdin yolunda uyanık kalabilmesi için zarûret dışında az uyumaya alışmalıdır. Uykuyu defetmek, gönülden her türlü kaygıyı giderir ve gözden perdeyi kaldırır.

Onuncusu uzlettir. Halka karışmak mürîdin mânevî sermâyesini tüketir; onu aldatır.

Yukarıda zikredilen bu on esas, tarîkat ehli bir mürîdin riâyet etmesi gereken amellerdir. Bu esaslara tamâmıyla uyabilen kimseye hakikat kapıları açılır ve tarîkate mesâfe kateder. **Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî**, tarîkate giren bir dervişin, şerâatten kesinlikle ayrılmaması ve tarîkat vazîfelerini kendine meslek edinip elinden geldiğince yerine getirmeye çalışması gerektiğini ifâde etmektedir. Bunun netîcesinde Allâhü Teâlâ'nın hakikat hazîneleri ona açılır ve tarîkateki çabası oranında nurlardan ve sırlardan pay alarak Yüce Allâh'ı bilip tanır.

Yiğitbaşı Velî, *hakikat* ehlinin de on özelliğinin bulunduğunu belirtir. Bunlar şunlardır:

Birincisi, Hak Teâlâ'ya *ermek* ve *mârifeti* hâsıl kılmaktır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tâbi olmakla birlikte mevcûdât esrârından haberdar olmaktır.

İkincisi, kimseye *kötü söz ve fiilde bulunmamaktır*. Dostluktan, düşmanlıktan, ikrardan ve inkârdan ferâgat etmek; tüm mahlûkâta bir gözle bakmaktır. Hanefî, Şâfiî, müslüman ya da yahûdi olsun, herkesi hakikat nazarında kendi gibi âciz ve çâresiz görmektir.

Üçüncüsü, bütün yaratılmışlara ve insanlara karşı *şefkatli davranmak*; herkes için nasîhat ve *ihsanda bulunmaktır*.

Dördüncüsü, *tevâzu* sâhibi olup herkesi aziz bilerek kimseyi hakir görmemektir.

Beşincisi, *rızâ* ve *teslim* içinde bulunmaktır. Yâni Allâhü Teâlâ'nın kazâsına râzı olup belâlarına boyun eğerek bunlar karşısında ağlayıp sızlanmaksızın, îtiraz ve inkâra düşmeksizin sabretmektir.

Altıncısı, *tevekkül* etmektir. Yâni diğer dervişlerin herhangi bir iyiliği söz konusu olması durumu dışında canla başla esbâba sarılmayıp kendi nefsi için gayrette bulunmamaktır.

Yedincisi, *tahammül* etmektir. Yâni bir şekilde halk kendini incitirse aynı tarzda cebren ona karşılık vermemektir. Zîra Allâhü Teâlâ onu görüp durmakta ve gereğini yerine getirmektedir.

Sekizincisi, halktan *tama'ı kesmektir*. Tama' tıpkı fesâdı çok olan içki gibi tüm kötülüklerin anasıdır.

Dokuzuncusu, *kanâattir*. Yâni içinde bulunduğu halden Cenâb-ı Hakk'ın haberdar olduğunu bilerek rızık için kaygılanmamaktır.

Onuncusu, hâlinde *temkindir*. Yâni hâlinde telvinden çıkıp sâbit kadem ve müstakîm olmaktır. Dâimâ şevk ve zevk içinde yoluna devam edip geri dönmemektir. Eğer dönecek

olursa Hakk'a vuslat gerçekleşmeyebilir; zîra O'na erişen kişi arkasına bakmaz; çünkü artık bu âlemden değildir.

Yiğitbaşı Velî hakîkatın üç görünümünden söz eder:

Birinci kısmı, Allâh'ın ilm-i ezelisinde kadîm ve gayr-i mec'ûl (yaratılmamış) olarak bulunan **a'yân-ı sâbiteler**dir. Bunların mâhiyetleri mutlak olup hey'etleri Allâh'ın ilmi dâhilindedir. Yâni bir mahlûk henüz yok iken onu ne şekilde yaratacağını Hakk'ın bilmesi kadîmdir; bu hakîkatleri bilmekten murâd, Allâh'ın ilminin kadîm oluşuna inanmak içindir.

İkinci kısmı, âlem-i lâhutta nurdan yaratılıp Allâh'ın ilmi dâhilinde bulunan hakîkatlerdir ki bunlar hem mevcuttur ve hem de nasıl iseler öylece Allâh'ın ilminde bulunmaktadır. Zîra onlar bunların mânâlarıdır ve bunlar da onların terkibleridir. Bu terkiblere de onlara îtibâren **hakâik** denir. Bu hakîkatleri bilmekten murâd, insanın kendi ahsen-i takvîmine doğru sülûk etmesidir.

Üçüncü kısmı ise hayvân-ı nâtıkların hakîkatleridir. Bu hakîkatleri bilmekten murâd da insanın diğer hayvanlardan ayırt edilebilmeleridir. Tevhid kelâmı (*lâ ilâhe illallâh, lâ ilâhe illâ hû*) bunların illetleridir. Gayb hazînelerinin kapısından ilhâm-ı rabbânî ne kadar açılırsa, insanın hakîkate dâir bilgisi o kadar artar.

Yiğitbaşı Velî'ye göre derviş, riyâzet, uzlet ve mâsivâyı terk sâyesinde ulaştığı **mârifet** makâmında hayvan mertebesinden kurtulup insan mertebesine yükselir. Bu makamda şek ve şüphe ortadan kalkarak îmân-ı hakîkî hâsıl olur. **Mârifet** ehli kimse, Cenâb-ı Hakk'ın niteliksiz ve niceliksiz olarak bir olduğunu kavrayarak muvahhid-i kâmil olur. Allâh'ın dışındakileri terk ve mârifetullah, nefy ve isbattan oluşan kelime-i tevhîdin mânâsında gizlidir. Burada nefy, terk-i nefstir; isbat ise Allâhü Teâlâ'yı mârifettir. Yâni kişi *lâ ilâhe* demekle mal ve makam sevgisini içinden çıkarıp terk ederek nefsi tarafını tamamlamış ve *illallâh* demekle de içi nurlanıp zevk ve şevk hâsıl olarak mârifetullâh müyesser olmuş ve kendi yaratıcısını bilerek isbat tarafını tamamlamış demektir. İşte böylece kelime-i tevhîdi ihlâsla zikreden kimseye cennet vâcip olur. Nitekim buna işâretle Nebî (s.a.v.): "*Hâlis ve muhlis olarak lâ ilâhe illallâh diyen kimseye cennet vâcip olur*" buyurmuştur.

Sâliklerin bütün çabası, **mârifetullâha** erebilmek yönündedir. Bu da ancak O'nun nûruyla gerçekleşebilir. Sülûkün başlangıcında sâlik önce kendi hissiyle ve aklıyla yola çıkar. Akıl, insan kalbindeki bir nûr olup kişi hak ile bâtılı onunla ayırt eder. Aklın âciz kaldığı yerden îtibâren de Cenâb-ı Hak lutfuyla bir nur gönderir ve sâlik o nurla seyr u sülûkünü sürdürür; neficede mârifetullâha ererek bu makamda yaratılış sırrını tam anlamıyla keşfeder.

SONUÇ

Türk tasavvuf edebiyâtında, dervişlik mertebelerinin tamamlanması için ortaya konan **dört kapı-kırk makam** anlayışının izlerine **Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî**'de de rastlıyoruz. Gerçi onun, kırk makâmın tamâmını eserlerinde zikrettiğine şahit olamıyoruz; ama en azından **şerîate** âit on esâs ile **tarîkat** ve **hakikat** ehlinin onar özelliğini sıralamakla ve dördüncü kapı sayılan **mârifete** ilişkin de ayrıntılı bilgiler sunmakla, aynı metodu izlediğine dâir ipuçları elde ediyoruz. **Mârifet** kapısının on özelliğini eserlerinde ayrıntılı olarak zikredip etmediğini bize ulaşan eserlerinden açıkça tespit edemiyoruz. Bununla birlikte, ortaya koyduğu şerâat, tarîkat ve hakîkate âit toplam otuz esas, onun **Ahmed Yesevî**, **Hacı Bektaş-ı Velî** ve **Yûnus Emre** gibi sûfilerde görülen **dört kapı-kırk makam** anlayışının izlerini taşıdığını göstermesi bakımından yeterlidir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

Halvetiyye tarikatının **Ahmediyye** kolunun müessisi olan **Yiğitbaşı Velî**'nin hayâtı, kişiliği ve eserleri için bk.: Mehmet Akkuş; “Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Hayâtı ve Eserleri (I-II), *İlim ve Sanat*, sayı: 21-22, İstanbul, Eylül-Ekim (ss. 29-33) / Kasım-Aralık (ss. 60-63), 1988; Necdet Okumuş; “Yeni Kaynakların Işığında Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (Yiğitbaşı) Hakkında Bâzı Yanlışların Düzeltilmesi”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Yıl: 25, Sayı: 4, İstanbul, Ekim, 1996, ss. 175-183; Ahmet Ögke; “Osmanlı Dönemi Tekke Hayâtına Bir Örnek: Yiğitbaşı Velî ve Tarîkat Usûlü”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, c. IV, ss. 521-530; Ahmet Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, VII+352 s.

Bu konuda *İslâmiyât* dergisinin “Şeriat Dosyası” konulu sayısı önemli araştırmaları içermektedir. Bk.: *İslâmiyât*, c. I, Sayı: 4, Ekim-Aralık, 1998.

Bk.: Kehf, 18/60-62.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991, ss. 451-452.

Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle fi't-Tasavvuf*, Beyrut, 1990, s. 86.

Uludağ, *a.g.e.*, ss. 451-453.

Safer Baba, *Istîlâhât-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri [Tasavvuf Terimleri]*, İstanbul, 1998, ss. 265-266.

Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Terc.: Süleyman Uludağ, (*Hakikat Bilgisi*), İstanbul, 1982, s. 242.

el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 534.

el-Hucvirî, *a.g.e.*, s. 244.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, II c. bir arada, Mısır, ts., c. I, s. 129.

Mârifet konusunda geniş bilgi için bk.: Seyfullah Sevim, *İslâm Düşüncesinde Mârifet ve İbn Arabî*, İstanbul, 1997.

Bu risâlenin neşri için bk.: Kemâl Eraslan, “Yesevî'nin Fakr-nâme'si”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 1977, c. XXII, ss. 45-120.

Bk.: Es'ad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî-Makâlât*, İstanbul, ts., ss. 19-30.

Coşan, *a.g.e.*, s. 112.

Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı I*, İstanbul, 1997, ss. 416 vd.

Bu kısımda **Yûnus Emre**'nin şiirleri verilirken parantez içinde yer alan rakamlardan ilki, Mustafa Tatçı tarafından hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul-1997'de yayınlanan ve II. ciltte yer alan *Yûnus Emre Dîvânı*'ndaki şiir numarasını, ikincisi ise beyit numarasını göstermektedir. Yûnus Emre'nin şerâat, tarîkat, hakikat, mârifet konusundaki görüşleri, aynı eserin birinci cildinin 419.-426. sayfaları arasından istifâde ile kaleme alınmıştır.

Mustafa Tatçı, “Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yûnus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara, 1998, ss. 240-241.

Buhârî, *Îmân*, 1, 2; Müslim, *Îmân*, 19-22; Tirmizî, *Îmân*, 3; Nesaî, *Îmân*, 13.

Görüldüğü gibi burada **Marmaravî**, *şerîatin* on esâsını ortaya koymaktadır. Bunlar: *Keşf-i şehâdet, namaz, oruç, zekât* ve *hac*dan oluşan İslâm’ın beş temeli ile *kitap, sünnet, peygamberlerin söz ve fiilleri, icmâ-i ümmet* ve *kiyâstan* ibârettir. Nitekim **Ahmed Yesevî**’nin *şerîat makamları* şu şekildedir: Hak Teâlâ’nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zâtına îman getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hac yapmak, yumuşak konuşmak, ilim öğrenmek, Hz. Peygamber’in sünnetini yerine getirmek, emr-i ma’rûfuna yerine getirmek, nehy-i münker kılmak. **Hacı Bektaş-ı Velî**’nin *şerîat makamları* ise şunlardan ibârettir: İman getirmek, ilim öğrenmek, namaz kılmak, helâl kazanıp ribâyı haram bilmek, nikâh kılmak, hayzın ve nifâsın cima’ın haram bilmek, sünnet ve cemaat ehlinde olmak, şefkat, arı yemek, arı giymek, emr-i ma’rûf ve nehy-i münker.

“*Kalb Rabb’in evidir*” şeklindeki metin için bk.: İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-İlbâs Ammâ İštehera mine’l-Ehâdîsi alâ Elsineti’n-Nâs*, II. baskı, Beyrut, 1351 H., c. II, s. 99. **Zerkeşî**, **Şehâvî** ve **Suyûtî** “bunun aslı yoktur” demişlerdir. **İbn Teymiyye** mevzû olduğunu söylemiştir. **Aliyyü’l-Kârî** ise mânâ olarak sahih olduğunu belirtir. “*Mü’minin kalbi Allâh’ın arşıdır*” biçimindeki metin için ise bk.: el-Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 100.

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Ef., 2892/5, vr. 215^b

Aynı benzetme için bk.: Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, ss. 265. Yukarıda da geçtiği üzere **Hacı Bektaş-ı Velî**’nin de aynı benzetmeyi *Makâlât*’ında kullandığı görülmektedir. Bk.: Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî-Makâlât*, s. 112.

el-Hucvirî de hakîkati; “kulun, Allâh’a vuslat mahallinde ikâmet etmesi, sırrının da tenzih mahallinde durması” olarak tanımlamıştır. (Bk.. el-Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 535).

Vatan-ı Aslî: İnsan rûhunun bu âleme gelmeden önce bulunduğu yer olan ruhlar âlemidir. Geçici olarak bu âleme gelen ruhlar burada gariptirler; aslî yurtlarına dönmenin hasret ve özlemi içinde bulunurlar. (Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 513. Krş.: Yiğitbaşı Velî, *Ravzatü’l-Vâsilîn fi Tarîki’t-Tasavvuf [Ravzatü’l-Vâsilîn]*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., “Şer’iyye”, 1343/2, vr. 91^b-92^a; *Risâle-i Tevhîd fi Tarîki’t-Tasavvuf li’l-Ebrâr ve’l-Mukarreb ve Ehl-i Tahkîk [Risâle-i Tevhîd]*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., “Şer’iyye”, 1343/3, vr. 55^a-55^b).

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Tevhîd*, vr. 41^b-43^a; *Keşfü’l-Esrâr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1271/2, vr. 59^a, 66^b

Yiğitbaşı Velî, *Câmiu’l-Esrâr fi Tarîki’t-Tasavvuf li-Ehlillâh ve’l-Mukarreb ve’l-Ebrâr [Câmiu’l-Esrâr]*, Millet Ktp., Ali Emîrî Ef., “Şer’iyye”, 1343/1, vr. 3^b

Yiğitbaşı Velî, *Câmiu’l-Esrâr*, vr. 4^b

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Tevhîd*, vr. 45^b

Yiğitbaşı Velî, *Keşfü’l-Esrâr*, vr. 58^b-59^a

Yiğitbaşı Velî, *Keşfü’l-Esrâr*, vr. 64^a

Ahmed Yesevî’ye göre *tarîkat makamları* şu şekildedir: Tevbe kılmak, pîre el vermek, havf, recâ, vird-i evkâti yerine getirmek, pîrin izniyle konuşmak, nasihat dinlemek, tecrîd olmak, tefrîd olmak. **Hacı Bektaş-ı Velî**’ye göre ise *tarîkat makamları* şunlardan ibârettir: Pirden el alıp tevbe kılmak, mürid olmak, saç gidermek ve libas döndürmek, mücâhedede göyünmek, hizmet eylemek, havf, ümid tutmak, hırka, zenbil, mikras, seccâde, subha, ibret ve hidâyet; Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sâhibi olmak; aşk, safâ ve fakirlik.

Müellifimizin bu görüşü, bize, tarîkate girmek için “*önce arkadaş (yâni şeyh) sonra tarîkat*” mânâsına gelen “*er-refîk sümme’t-tarîk*” şeklindeki meşhur sözü hatırlattı. (Bk.: Prof. Dr. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, II. baskı, İstanbul, 1990, s. 226) Ayrıca “*Şeyh, tarîkat ve yol arkadaşıdır*” sözü de **Necmüddîn el-Kübrâ**’ya âittir. (Bk.: Necmüddîn el-Kübrâ, Terc.: Mustafa Kara, (*Tasavvufî Hayat* içinde), İstanbul, 1980, s. 87).

Kanaatimizce bu mertebede müellifimiz, artık tam anlamıyla şeyhini sevip her türlü irâde, istek ve tercihinde onun belirleyiciliğini muhâkeme bile etmeksizin kabul etmek şeklinde gerçekleşen bir müridlikten bahsetmektedir. Öyle ki mürid, kendi şahsî irâdesini şeyhinin irâdesinde yok etmelidir (**fenâ fi's-şeyh**). (Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 353).

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 216^a-217^a

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 215^b

Ahmed Yesevî'ye göre **hakikat makamları** şunlardır: Alçak gönüllülük, iyiyi-kötüyü tanımak, bir parça el uzatmamak, belki fazlaya kanaat etmek, kendisini lokmasını Hak yolunda sebil etmek, kimseyi incitmemek, fakirliği inkâr etmemek, seyr ü sülûk kılmak, sırrı saklamak, şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat makamlarını bilmek, hakikat sırlarını bilmek. **Hacı Bektaş-ı Velî**'ye göre ise **hakikat makamları** şunlardan ibârettir: Toprak olmak, yetmiş iki milleti ayıplamamak, eline geleni men kılmamak, yaratılmış bütün nesne ondan emin olmak, mülk sâhibine yüzünü sürüp yüz suyunu bulmak, sohbette hakikat esrârını söylemek, yedinci makâmı seyr ü sülûk, sır, münâcât, Çalap Teâlâ'ya ulaşmak.

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 217^a-218^a

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Tevhîd*, vr. 54^a-54^b

Ahmed Yesevî'ye göre **mârifet makamları** şunlardır: Fenâ olmak, dervişliği kabul etmek, her işe tahammül etmek, helâl ve güzel istekte bulunmak, mârifet kılmak, şeriat ve tarikati ayakta tutmak, dünyâyı terk etmek, âhireti seçmek, vücûd (varlık) makâmını bilmek, hakikat sırlarını bilmek. **Hacı Bektaş-ı Velî**'ye göre ise **mârifet makamları** şunlardan ibârettir: Edeb, korku, perhizkârlık, sabûr, kanaat, utanmak, cömertlik, mârifet, kendözün bilmek.

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 216^a

Buhârî, Cenâiz, 86; Magâzî, 9; İsti'zân, 23; İstitâbe, 9; Müslim, Tahâret, 17; Cenâiz, 20; İmâret, 116; Birr, 148; Ebû Dâvud, Salât, 158; Vitir, 23, 26; Menâsik, 8; Cihâd, 40; Tirmizî, Cenâiz, 63; Fazâilü'l-Cihâd, 17, 21; Sevâbü'l-Kur'ân, 11, Daavât, 15; Nesâi, Tahâret, 110; Cenâiz, 50; Cihâd, 18, 20; İbn Mâce, Ezân, 5; Cihâd, 15; Dârimî, Cihâd, 5; Muvatta', Kur'ân, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. I, s. 105; c. II, s. 302; c. V, s. 29.

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 220^b

Yiğitbaşı Velî, *Risâle-i Makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, vr. 218^a-218^b